

categorical negation touches on the some word meaning are implicit negation. There are the qualification features of this type phrasemas: comparative, marking by irony and humoursemes, presence of the type of the phrasema meaning negation model «AdvNegInf / Vf / Adj / Adv» or «AdvNegVf»; facultative explicit negative connotation, its actualisators are mostly zoonyms and associate reflexives. In phrasemica the negation can deliver the attitude of opposition, impatience and rejection are stressed by connotative semes of rudeness, contempt, cussing, vulgarity and to be interpreted as a conflict. The negation is increased by expressivity and is accompanied by disapproval, disagreement and disproof.

**Key words:** negation, phrasema, phrasema meaning, emotional breadth, expressivity, valuation.

УДК 811.161.2'367.623'37

*Олена Кульбабська*

## СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ РІВНЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У статті типологізовано семантико-синтаксичні відношення в простому елементарному та неелементарному реченнях. Зокрема, розмежовано два типи найабстрактніших семантико-синтаксичних відношень у семантично елементарному простому реченні – предикатні (ознакові) та субстанціальні (предметні), а також три типи відношень у семантично неелементарному простому реченні – вторинні предикатні (аналоги предикатних семантико-синтаксичних відношень у складному реченні), вторинні субстанціальні і комбіновані (перехідного типу). Окреслено засоби вираження семантико-синтаксичних відношень на формально-синтаксичному рівні. Установлено співвідношення між синтаксемами та членами речення. Констатовано, що відношення виформовують граматичне значення речення, уможливають формально-семантичні співвідношення між складними та простими реченнями.

**Ключові слова:** просте речення, семантико-синтаксичні відношення, валентність, член речення, засіб вираження.

**Обґрунтування наукової проблеми та її значення.** Системне дослідження членів речення актуалізує одну з найважливіших проблем сучасної українолінгвістики – комплексний аналіз мінімальних синтаксичних одиниць. Синтаксична традиція і новітні наукові концепції по-різному підходять до класифікації конститутивних компонентів речення-висловлення. Зокрема, найвагомими досягненнями

традиційного синтаксису називають високий ступінь граматичної абстракції у виділюваних головних та другорядних членах речення (П. Дудик, М. Каранська, Б. Кулик, О. Мельничук та ін.). Здобутки новітнього синтаксису, що доводить багатоаспектність речення, убагачують у розрізненні чотирьох вимірів структурно-функційних компонентів речення – формально-синтаксичного (власне-члени речення), власне-семантичного та семантико-синтаксичного (синтаксеми) і комунікативного – тема й рема (І. Вихованець, М. Вінтонів, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Н. Іваницька, О. Межов, М. Мірченко, М. Плющ, В. Русанівський).

Однак до цього часу залишається **актуальною** проблема єдиного критерію розмежування членів речення: яка ж ознака є релевантною для їх диференціації?

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В українському синтаксисі відповідь на поставлене запитання знаходимо в синтаксичній концепції член-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора **Івана Романовича Вихованця**, що позначена постійним прагненням до ієрархізованої логіки мовних визначень у складній метамовній стихії систем понятійно-термінологічного апарату. Зокрема, мовознавець у двох вагомих працях «Нариси з функціонального синтаксису української мови» [2] та «Граматика української мови. Синтаксис» [3] обґрунтовано вважає, що основним чинником розмежування функційних компонентів речення є відображені у свідомості мовця **семантико-синтаксичні відношення**, у які вони вступають з іншими компонентами: 1) членами речення (формально-синтаксичний аспект), 2) синтаксемами (семантико-синтаксичний аспект); 3) темою і ремою (комунікативний аспект) [3, с. 70–71, 92].

Дослідник розмежовує найабстрактніші семантико-синтаксичні відношення, зокрема: у семантично елементарному простому реченні двох типів – предикатні (ознакові) та субстанціальні (предметні); у семантично неелементарному простому реченні трьох типів – вторинні предикатні (аналоги предикатних семантико-синтаксичних відношень у складному реченні), вторинні субстанціальні і комбіновані (перехідного типу) [3, с. 44–47]. Заслуговує поцінування думка І. Вихованця про синтаксичну ранговість семантико-синтаксичних відношень – внутрішніх і зовнішніх [2, с. 32; 161].

До того ж семантико-синтаксичні відношення встановлюються між предикативними одиницями складного речення і часто служать

основою кореферентності (формально-синтаксичних співвідношень) простих і складних речень (Н. Гуйванюк), виформовують широкий репертуар морфолого-синтаксичних і семантичних варіантів у простому неелементарному реченні.

Основними формальними засобами вираження семантико-синтаксичних відношень у сучасній українській мові є: 1) форми повнозначних слів (відмінкові та прийменниково-відмінкові); 2) незмінні повнозначні слова (прислівник, дієприслівник тощо); 3) службові слова; 4) порядок слів.

**Мета** статті – типологізувати семантико-синтаксичні відношення на рівні простого речення. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання відповідних **завдань**: 1) окреслити типи семантико-синтаксичних відношень у простих реченнях з опертям на поняття «валентність», «елементарність/неелементарність»; 2) установити кореляцію між типами семантико-синтаксичних відношень і членами речення; 3) виокремити основні формальні засоби вираження типів семантико-синтаксичних відношень у простому неелементарному реченні.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** Семантично елементарне просте речення, відображаючи специфіку реляційної структури абстрактної ситуації, охоплює два типи семантико-синтаксичних відношень: **первинні предикатні** (акціональні, процесуальні, статальні, квалітативні, кількісні, локативні) та **первинні субстанціальні**, тобто відношення назв предметів до предиката, з-поміж яких постають: 1) суб'єктні, напр.: *Свистять батоги* (Т. Осьмачка); 2) об'єктні, напр.: *Долі я не кляну* (М. Драй-Хмара); 3) адресатні, напр.: *Я дав хлопцям склянку води* (І. Сенченко); 4) інструментальні, напр.: *Гарасименко розмахував дзвоником над головою* (Б. Антоненко-Давидович); 5) локативні, напр.: *Іван прямував до церкви* (В. Підмогильний). Субстанціальні відношення звичайно оформлюють відмінкові та прийменниково-відмінкові засоби як репрезентанти валентності предиката.

Базовими у структурі простого двоскладного речення є **предикативні відношення**, що їх репрезентує граматичний центр (підмет і присудок) на основі предикативності, а в семантико-синтаксичному аспекті – суб'єкт і предикат (за І. Вихованцем, найістотніші відношення – агентивно-акціональні, суб'єктно-статальні, суб'єктно-об'єктно-процесуальні, суб'єктно-процесуально-статальні, суб'єктно-процесуально-акціональні [2, с. 30]). На противагу предикативним, семантико-

синтаксичні відношення та синтаксичні зв'язки **прислівного типу** (речення 2, 3, 4, 5) представлено через словосполучення. (Відомі не зовсім коректні, як на нас, спроби тлумачити предикативні відношення як такі, що постають між компонентами «бінарних предикативних словосполучень» [7, с. 53; 1, с. 19–21]).

У семантично неелементарному реченні до згаданих семантико-синтаксичних відношень додаються **вторинні у предикатних і субстанціальних позиціях**. За нашими спостереженнями, це: 1) об'єктні відношення (об'єктно-предикатні); 2) атрибутивні (предикатно-атрибутивні); 3) апозитивні (предикатно-апозитивні); 4) подвійні (атрибутивно-предикативні, об'єктно-суб'єктні); 5) адвербіальні (предикатно-адвербіальні); 6) модальні (предикатно-модальні); 7) інформативно-доповнювальні; 8) комплетивні (предикатно-кількісні); 9) напівпредикативні; 10) відношення синтаксичної еквівалентності (тотожності); 11) сурядні; 12) пояснювальні; 13) поєднані (контаміновані). Наявність у реченнєвій структурі вторинних семантико-синтаксичних відношень сигналізує про семантичну неелементарність речення, оскільки вони з'являються внаслідок згортання самостійних речень і репрезентують окремі пропозиції. Ця класифікація стала підґрунтям для поглиблення таксономії семантико-синтаксичних відношень на нижчому рівні абстракції, оскільки деякі з них охоплюють кілька різновидів.

**Вторинні об'єктні семантико-синтаксичні відношення.** Субстанціальні відношення наявні в простому ускладненому реченні за переміщення предиката з центральних позицій (присудкової або позиції головного члена односкладних речень) у периферійні для предиката позиції підмета, прислівного поширювача і детермінанта. Напр., вторинні об'єктні семантико-синтаксичні відношення (предикатно-об'єктного типу) репрезентують реченнєві конструкції, що з'являються в разі сполучення: 1) дієслова (зазвичай зі значенням волевиявлення, мовлення) з валентно не прогнозованим об'єктним інфінітивом, поєднані підрядним прислівним зв'язком у синтаксичній формі прилягання, напр.: *наказати відступати, запросити танцювати*; 2) ознакового прикметника з прийменниково-відмінковою формою: *здібний до малювання, здатний до праці*; 3) дієслова з прийменниково-відмінковою формою іменника-derivata (девербатива або деад'єктива): *шкодувати за втраченим, мріяти про навчання*.

**Атрибутивні** (предикатно-атрибутивні) **семантико-синтаксичні відношення** виформовуються між предметом і його потенційно пре-

дикативною ознакою, напр.: *Добрі* люди приходять вдень до *добрих* людей; *Те сяйво блиснуло на зморшкуватому* обличчі *Рифки*; *Скоцюрблений і зосереджений* годинникар щось ретельно підстругав за столом (із тв. І. Чендея) тощо. Погоджуємося з думкою авторів праці «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання», що поняття про означальні відношення в сучасному мовознавстві ширше, ніж у традиційному [6, с. 24]. Так, атрибутивні відношення ґрунтуються на підрядному прислівному зв'язку в синтаксичній формі узгодження, однак часто вони комбінуються з іншими видами відношень, що уможлиблює виокремлення динамічних і атрибутивних (статичних) відношень як фактів одного категорійного рівня в аспекті семантико-синтаксичної типології універсалій [1, с. 21], порівн.: *зелена трава* і *Трава* (є) *зелена*; *Трава* *зеленіє*. Основний варіант вираження атрибутивних семантико-синтаксичних відношень – поєднання атрибутивного компонента (прикметника, дієприкметника, займенниково-го прикметника) з іменниковим словом або іншим субстантивованим елементом.

**Апозитивні** (предикатно-апозитивні) **семантико-синтаксичні відношення** – це відношення змістової та граматичної рівноправності, хоч за синтаксичною функцією поєднувані компоненти чітко розмежовуємо на головний і залежний (останній є вужчою, конкретнішою назвою опорного іменника). Апозитивні відношення ґрунтуються на підрядному прислівному зв'язку в синтаксичній формі кореляції. Вони відрізняються від означальних тим, що в разі апозитивних відношень «немає уявлення про предмет і його ознаки, а є один предмет (денотат) і два співвідносних із ним поняття, що по-різному називають цей предмет» [5, с. 19]. Означуване та означене слова окреслюють один об'єкт реальності, є мовним утіленням гіперо-гіпонімічних, або родових, зв'язків об'єктів навколишньої дійсності [1, с. 23], напр.: *Микола-сирота* виріс на полонині; *Маланку* покликав сам *панич* Льольо (із тв. М. Коцюбинського). Проте апозитивні відношення ближче до атрибутивних тоді, коли прикладки слугують засобом художньої характеристики предметів, напр.: *гори-велеми*, *воїни-герої*, *тесть-скуп'яга*. У такому разі кореляцію легко замінити узгодженням, порівн.: *велетенські гори*, *геройські воїни*, *скупий тесть* [6, с. 34].

**Адвербіальні** (предикатно-адвербіальні) **семантико-синтаксичні відношення** – такі, за яких означений компонент (прислівник, відмінкова або прийменниково-відмінкова форма, адвербіалізований дієприслівник, інфінітив) указує на обставини перебігу базової дії,

процесу, стану, якості тощо (обмеження вияву дії певним простором, часом, актуалізацією певної причини, умови, мети, наслідку реалізації дії/стану, виокремлення суперечливої обставини перебігу дії/стану, наголошення наслідку репрезентації дії/стану). Наприклад: ***Щодень зрана йдемо місто замітати*** (І. Франко); ***За поміччю Соломійною Остап звівся*** (М. Коцюбинський); ***З брязкотом розпирскалася пляшка на тисячу кавалків*** (І. Франко); ***Замість відповіді Бовдур ногою щосили копнув селянина в живіт*** (І. Франко); ***Незважаючи на нову закрутанину, вона [Ганя. – О. К.] любила гостей*** (Б. Лепкий) тощо. Здебільшого на рівні простого речення означені компоненти поєднуються з граматичною основою речення детермінантним зв'язком.

**Модальні** (предикатно-модальні) **відношення** стосуються суто мовленнєвого вияву реченнєвої структури, оскільки модальні компоненти постають спеціалізованими носіями окремих суб'єктивних значень речення [4, с. 47], увиразнюючи позицію мовця щодо повідомлюваного фрагмента дійсності, напр.: ***Віддано мене в школу рано. Не було, мабуть, мені й шести літ*** (О. Вишня); ***Франциськ, гріх сказати, знаходив добрі місця для стріляння і вдалі моменти для пострілу*** (Т. Прохасько) тощо. Отже, предикатно-модальні семантико-синтаксичні відношення з їхнім широким спектром відтінків (непевності, можливості, констатації, оцінки тощо) варто розглядати в аспекті комунікативного статусу реченнєвих одиниць та їхніх компонентів.

**Інформативно-розширювальні семантико-синтаксичні відношення**, на нашу думку, постають між базовим реченням і вставленими конструкціями, які корелюють із суб'єктивною та об'єктивною модальністю і стають носіями додаткових побіжних зауважень, уточнень, нових фактів тощо, репрезентують окрему пропозицію, порівн.: ***Про діда (материного батька) балачок зовсім не було*** (О. Вишня); ***Колекціонер (назовім його звичайним любителем-збирачем!) і грошей громадку прихопив*** (І. Чендей).

**Комплетивні** (предикатно-кількісні) **відношення**. Обов'язкова синтаксична сполучуваність залежить від позиції компонента в реченні. У синтаксично неподільних словосполученнях між головним і залежним компонентами встановлюються комплетивні відношення, за яких залежне слово є необхідним змістовим доповненням до інформативно недостатнього головного слова. Такий зв'язок формують субстантивні синтаксично неподільні словосполучення з такими значеннями: а) кількісним: ***Один дідич попросив намалювати йому***

картину (Т. Прохасько); б) дистрибутивним (вибірковості): *Одна з них* [вогняних гір. – О. К.] *здіймалася до гори* (М. Коцюбинський); в) комітативності (супровідності): *Остан із Соломією* *потиху спустили пліт на річку* (М. Коцюбинський) тощо.

**Напівпредикативні відношення** (предикативно-адвербіальні, предикатно-апозитивні, предикативно-атрибутивні) постають на ґрунті вторинної предикації, вираженої морфолого-синтаксичними засобами, як доповнення до предикативних, репрезентованих головними членами речення (деякі мовознавці не вважають за потрібне вирізняти такі відношення і пропонують розглядати з-поміж обставинних та/або атрибутивних (див.: [4, с. 41]). Проте видається логічним тлумачити напівпредикативні відношення як бінарні (предметно-ознакові), що ґрунтуються на напівпредикативності – синтаксичній категорії, яка вказує на другорядну процесуальну ознаку основного/потенційного суб'єкта. Вони передають додатковий характер повідомлення, охоплюючи у своєму обсязі й семантико-синтаксичні відношення, наявні в усіх різновидах складних речень: атрибутивні, напр.: *На необрудованих горах* *мліють смерекові ліси, **повиті** прозорою синявою мли* (І. Франко); *Очі молодої – **вогкі, привабливі** – були трохи сумні* (Ю. Яновський); часові, напр.: ***Переклавши** з правої жмені до лівої, батько знову до кишені сунув шворки, цвяхи, гудзики* (І. Чендей); зумовленості, напр.: *Отець панни Рузі, **не знаючи** того, здивувався дуже та попросив гостей не роз'їздитися* (І. Франко); *А вона [Соломія. – О. К.] бігла усе вперед, **бажаючи** тільки забігти якомога далі* (М. Коцюбинський); порівняльні (на ґрунті асоціативно-образної подібності), напр.: *Невисокі під гонтям дома білілися до сонця, **мов сріблява луска*** (І. Франко).

**Сурядні (однорядні) відношення.** Між членами сурядного ряду з'являються похідні від семантико-синтаксичних відношень у складносурядному реченні сурядні відношення, які бувають двох типів: нульовими (суто граматичними) або семантично змістовими. Відношення першого типу маркують синтаксичну еквівалентність, однофункційність, рівнозначність за допомогою недиференційованого синтаксичного зв'язку та інтонації переліку, напр.: *Друзі **повернули** до якихось сінець, **перебігли** помешкання начальника станції Варварівки, **вибігли** до двору* (Ю. Яновський). Засобами вираження семантично змістових відношень слугують сполучники як маркери рівнорядності

словоформ. Традиційно виокремлюють три найзагальніші типи внутрішньорядних відношень: єднальні, розділові, зіставно-протиставні.

Єднальні відношення охоплюють різні відтінки змістових стосунків між однорідними членами речення: єднально-перелічувальні, власне-єднальні, єднально-виокремлювальні, єднально-розподільні, єднально-порівняльні, єднально-зіставлявальні, напр.: *Паровози шиплять і чахкають* (Ю. Яновський); *В городах земля одягнена в камінь і залізо – і недоступна* (М. Коцюбинський); *З широких галуз дерев звисав іній і аж блищав тисячею красок проти ясного сонця* (Є. Ярошинська); *Люди є добрі і лихі, скупі й щедрі, мовчазні й балакучі, хитрі й простодушні* (І. Чендей).

Розділові відношення виражають семантику роздільності, чергування, взаємоусунення, напр.: *А трембіта або мовчала, або тужливими звуками стелилася на полонині* (І. Чендей); *Пани та пані то ловляться за боки, то мацаються по голові* (Ю. Федькович); *Те «треба» чи мале, чи велике, – кожен раз воно вимагає уваги* (М. Коцюбинський).

Зіставно-протиставні відношення виражають об'єднання двох протилежних, альтернативних однорідних членів, напр.: *Алегоричні образи тільки уяскравлювали картину, а не затемнювали її* (В. Лесин); *До Львова поїхала не Заповічева, а панна Юлія* (С. Яричевський).

Вторинні значення, що нашаровуються на єднальні, розділові, зіставно-протиставні, часто набувають часових (одночасності, часової послідовності), причиново-наслідкових та умовно-допустових відтінків: *Хлопець теж мовчав і кутив, дивився в олов'яне вікно, слухав цокання годинника над головою* (В. Підмогильний); *Дмитрик з Гаврилком вчепилися ззаду за сани і причаїлися* (М. Коцюбинський); *Пані Малецька не хотіла їхати сама, але поставила взяти з собою й свої діти* (Є. Ярошинська); *Я не чув голоду, і жолудок сидів тихо, хоть був порожній* (І. Франко).

З-поміж внутрішньорядних відношень наявні такі, які не можуть бути прямо протиставлені основним семантичним типам – градаційні та приєднувальні. Градаційні відношення (єднально-градаційні) виокремлюють або посилюють змістову вагу одного із сурядних компонентів, напр.: *Ми, «олімпійці», не тільки відчуваємо запах наших днів, але й аналізуємо всю складність переходового періоду* (М. Хвилювий). Приєднувальні відношення відображають додаткову ін-

формацію в процесі мовлення. Наприклад: *Кілька днів тому прибули з міста **гості, і також донька з зятем*** (В. Бабляк).

**Пояснювальні відношення** репрезентують семантику пояснення поняття, вираженого попереднім членом речення. Їх диференціюємо на: 1) власне-пояснювальні (сполучники *тобто, а саме, або*; компаративні прислівники на зразок *правильніше, точніше, інакше кажучи*; узагальнювальне слово при однорідних членах речення, напр.: *Ще року 1921 один із «олімпійців», **саме Хвильовий**, оголосив похід проти пролеткультизму* (М. Хвильовий); *Львівська молодь, **точніше студенти Львівського університету**, того літа влаштували мандрівку на Буковину* (В. Лесин); *Кожен, **інакше кажучи, кожна людина**, потребує вчителя* (Т. Прохасько); *Вівса, пшениці, ячмені – **все се** зіллялось в одну хвилю* (М. Коцюбинський); 2) внесення (зокрема, особливо, між ними і), напр.: *Західні землі України, **зокрема Буковина**, входили до складу цісарської Австрії* (В. Лесин); 3) обмежувальні (містять указівку на обмеження вияву певного явища, репрезентованого попередньою частиною), напр.: *Хотів батько відповісти **та тільки не міг слова мовити*** (Із часопису); 4) обмежувально-викремлювальні, напр.: ***Крім тих трьох людей**, було в хаті ще зо три* (І. Франко), та 5) уточнювальні, напр.: *Батько був поранений у праве плече **шрапнеллю на фронті, в Галичині*** (І. Чендей).

**Контаміновані відношення.** У семантично неелементарному простому реченні наявні різноманітні комбінації семантико-синтаксичних відношень, що ускладнює визначення їхніх різновидів. Так, до *атрибутивно-адвербіальних* відношень треба узалежнити словосполуки із залежним компонентом, вираженим відприкметниковим морфологізованим прислівником та поєднаним з опорним словом підрядним синтаксичним зв'язком (власне приляганням або відмінковим приляганням): *Хлопчик **захоплено** розповідав про фільм; Донька співає **соловейком**; Подали каву **по-турецьки**; До нормативів уведено стрільбу **лежачи**; Сестра виграла поїздки **вдвох** до Праги; Випускники мають велике бажання **вчитися**; Двері **на сході** були відчинені; Буря **на морі** спричинила шторм; Екзаменатори почули відповідь **на всі сто***. Основним постає характеризувальний статус залежного слова щодо стрижневого – носія предметної семантики.

*Атрибутивно-об'єктні* відношення репрезентують моделі, утворені на ґрунті керування або прилягання: 1) субстантивно-субстантивні: ***День відпочинку** компенсував втому; **Слова молодшого** вияви-*

лися неочікуваними; Бібліотека придбала **шафу для книжок**; Листівки зберігали **в коробці з-під олівців**; Новий **будинок з цегли** височів у центрі міста; 2) субстантивно-нумеральні, як-от: **Угода трьох** мала значний резонанс; 3) девербатив + прийменниково-відмінкова форма чи інфінітив: **Я маю давню мрію про відпочинок у Карпатах** і **Я маю давню мрію відпочити в Карпатах**.

Атрибутивно-посесивні відношення репрезентують моделі на ґрунті прилягання: 1) субстантивно-субстантивні: **Книга брата** лежала на столі; 2) субстантивно-прономінальні: **Редактор перечитав його роман**.

Атрибутивно-суб'єктні семантико-синтаксичні відношення базуються на лексико-граматичній природі головного слова, яким є вихідне дієслово, напр.: **Батько приїхав**. – **Приїзд батька** зворушив мене; **Учень відповідає**. – **Відповідь учня** була зразковою.

Подвійні атрибутивно-предикативні відношення репрезентують ознаку предмета, що водночас указує на обставини, за яких спостерігаємо цю ознаку. Розглядуваний тип відношень ґрунтується на подвійному синтаксичному зв'язку: **Дід пішов на фронт ще хлопцем**. **Мати повернулася втомленою**.

Подвійні об'єктно-суб'єктні семантико-синтаксичні відношення маркують ускладнення простого речення в субстанціальній сфері. Наприклад, у реченні **Я побачила хлопчика сумним (сумного)** репрезентовано об'єктно-суб'єктні відношення дуплексивного типу: у конструкції **побачила хлопчика** представлено субстанціальні об'єктні відношення, натомість компонент **хлопчик** стосовно прикметникового предиката стану **сумний** є вторинним суб'єктом стану.

Об'єктно-обставинні семантико-синтаксичні відношення репрезентують такі сполуки в складі речення, як у наведених прикладах: **Цвях вбито в стіну**; **Директор вийняв із портфеля документи**; **Ми ходили по воді до криниці** тощо.

Інструментально-суб'єктні відношення виявляємо в пасивних конструкціях і розглядаємо як наслідок переміщення суб'єкта в нехарактерну для нього позицію об'єкта-інструмента (в Ор. в.), напр.: **Рішення було підтримане учасниками конференції**; **Пшеницю топтали кінями**.

Адресатно-суб'єктні відношення постають між предикатом зі значенням вольової дії (співрозмовника) та адресатом вольової дії, з одного боку (**Я наказую синові**), а з іншого – між суб'єктом потен-

ційної дії співрозмовника та самою потенційною дією (*Син писатиме переказ*), порівн.: *Сину, пиши переказ*.

*Суб'єктно-предикатно-адвербіальні* відношення спостерігаємо в реченнях на зразок *Блискавка спалила дерево*. Компонент *блискавка* у стосунку до предиката *спалила* виражає суб'єктні відношення, зберігаючи адвербіальні семантико-синтаксичні відношення (причинності) та семантику вихідного предиката, порівн.: *Дерево спалено, бо блискало*.

**Висновки та перспективи подальшого дослідження.** Члени речення – функціональні одиниці (слова, слововформи, синтаксично/семантично нерозкладні словосполучення), виокремлювані на ґрунті семантико-синтаксичних відношень, що: 1) узагальнено відбивають реальні стосунки між предметами і явищами позамовної дійсності (їх ще визначають як смислові, логічні); 2) указують на функціональні відношення між компонентами речення, а отже є власне-мовними, структурними відношеннями – синтаксичними; 3) виформовують граматичне значення речення. У перспективі цікаво буде простежити тотожність (або суміжність) семантико-синтаксичних відношень у простому реченні до відношень між частинами складного речення, проаналізувати варіантні засоби їх репрезентації в різностильових текстах однієї мови або паралельних перекладах українською мовою.

### *Література*

1. Баранник Д. Х. Словосполучення : [навч. посіб. із синтаксису укр. мови] / Д. Х. Баранник, О. Ю. Баранник. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2007. – 45 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
5. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка [учеб. пособие] / О. Б. Сиротинина. – Изд. второе, стереотип. – М. : УРСС, 2003. – 137 с.
6. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
7. Сучасна українська літературна мова: синтаксис : [підручник] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

### References

1. Barannyk D. Kh. Slovospoluchennia : [navch. posib. iz syntaksysu ukr. movy] / D. Kh. Barannyk, O. Yu. Barannyk. – Dnipropetrovsk : RVV DNU, 2007. – 45 s.
2. Vykhovanets I. R. Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy : [monohrafiia] / I. R. Vykhovanets. – K. : Nauk. dumka, 1992. – 224 s.
3. Vykhovanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy: syntaksys : pidruchnyk / I. R. Vykhovanets. – K. : Lybid, 1993. – 368 s.
4. Zahnitko A. P. Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys : [monohrafiia] / A. P. Zahnitko. – Donetsk : Don DU, 2001. – 662 s.
5. Sirotinina O. B. Lektsii po sintaksysu russkogo yazyka [ucheb. posobiie] / O. B. Sirotinina. – Izd. vtoroye, stereotyp. – M. : URSS, 2003. – 137 s.
6. Slynko I. I. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy : Problemni pytannia : [navch. posib.] / I. I. Slynko, N. V. Huyvaniuk, V. F. Kobylanska. – K. : Vyshcha shk., 1994. – 670 s.
7. Suchasna ukrainska literaturna mova : Syntaksys : pidruchnyk / [za zah. red. I. K. Bilodida]. – K. : Nauk. dumka, 1992. – 515 s.

**Кульбабская Елена. Семантико-синтаксические отношения уровня простого предложения.** В статье представлена типология семантико-синтаксических отношений в простом элементарном и неэлементарном предложениях. В частности, описаны два типа наиболее абстрактных семантико-синтаксических отношений в простом элементарном предложении – предикатные (признаковые) и субстанциальные (предметные), а также три типа отношений в семантически неэлементарном простом предложении – вторичные предикатные (аналоги предикатных семантико-синтаксических отношений в сложном предложении), вторичные субстанциальные и комбинированные (переходного типа). Установлены средства их выражения на формально-синтаксическом уровне. Определены соотношения между синтаксемами и членами предложения. Обосновано основополагающую роль семантико-синтаксических отношений для вариантности синтаксических единиц.

**Ключевые слова:** простое предложение, семантико-синтаксические отношения, валентность, член предложения, средство выражения.

**Kulbabska Olena. Semantic-Syntactic Relation of Level in Simple Sentences.** Types of semantic-syntactic relation in a simple elementary and nonelementary sentences are shown in the article. Two types of the most abstract semantic-syntactic relations ( predicate and substantial) in semantically elementary simple sentence and three types of relations (derivative predicate relations, which are analogs of predicate semantic-syntactic relations in a complex sentence; derivative substantial and combined relations (transitive type) in semantically nonelementary simple sentence are differentiated. Outlined means of expression of semantic-syntactic relation in formal syntactic level, and the correlation between syntaxema and the sentence is established. Author made conclusion that correlation forms grammatical meaning of a sentence, and gives opportunity of formal-semantic correlation between complex and simple sentences.

**Key words:** simple sentence, semantic-syntactic relation, valence, part of sentence, a means of expression.

УДК 811.161.2'367.335.1

*Тетяна Масицька*

## **СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ І ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНА ВЗАЄМОНЕЗАЛЕЖНІСТЬ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ**

У статті висвітлено особливості семантико-синтаксичної взаємозалежності і формально-синтаксичної взаємонеалежності, які виражають специфіку формування складносурядних речень. З'ясовано, що семантично елементарні складносурядні речення сформовані з двох взаємозалежних предикативних частин, формально елементарні складносурядні конструкції – з двох взаємонеалежних. Відзначено, що для формально і семантично ускладнених складносурядних речень характерне функціонування двох і більше формально-синтаксичних взаємонеалежностей / семантико-синтаксичних взаємозалежностей. Окреслено диференційні різновиди семантико-синтаксичної взаємозалежності: 1) темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність; 2) причиново-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність; 3) умовно-наслідкова семантико-синтаксична взаємозалежність.

**Ключові слова:** складносурядне речення, семантико-синтаксична взаємозалежність, формально-синтаксична взаємонеалежність.

**Обґрунтування наукової проблеми та її значення.** У складносурядному реченні поєднані прості конструкції, що репрезентують єдине ціле – синтаксичну структуру вищого рангу. Частини складносурядного речення, виділені за наявністю предикативного ядра двоскладного речення або головного члена односкладного речення, співвідносного з присудком або з підметом, на думку І. Р. Вихованця, «...тільки умовно можна назвати простими реченнями. Маючи подібну до простих речень синтаксичну будову, вони позбавлені інтонаційно-сміслової самостійності речення» [3, с. 279]. А. П. Грищенко, аналізуючи складносурядні конструкції, вказував: «...внаслідок поділу складносурядного речення на прості речення виникають синтаксичні конструкції нової якості, кожна з яких одержує нове значення і само-